
NÉVVÁLTOZÁSI JELENSÉGEK ZOBORALJA HELYNEVEIBEN (MENYHE ÉS ZSÉRE NÉVANYAGA ALAPJÁN)

1. A névváltozási jelenségek kevésbé kutatott területe a névtörténetnek és a névtipológiának, pedig már 1970-ben NYIRKOS ISTVÁN felhívta a figyelmet arra, hogy a térképeken szereplő névanyagok segítségével „lehetőség nyílik arra, hogy a nevek változásait, az időközben megváltozott neveken a régiekkel való összevetését elvégezhessük” (NYIRKOS 1970: 89). Húsz évvel később a IV. Magyar Névtudományi Konferencián GUTTMANN MIKLÓS is a változásvizsgálatokat sürgette: „a névtudomány tanulságos feladata lehet a változásvizsgálat, a változás grammatikai, történeti, művelődéstörténeti stb. rendszerszerűségeinek feltárása a szinkrón és diakrón névanyag összehasonlító elemzése alapján” (GUTTMANN 1989: 96).

A nyelvi változások elsődlegesen a nyelvhasználat mindennapjaiban, a beszédben jelentkeznek. A nyelvi rendszer közismerten legmozgékonyabb, legváltozékonyabb részrendszere a szókincs. Ez egyrészt a külső, idegen hatásokkal szembeni kisebb ellenállással, másrészt a rendszer nyitottabb jellegével (vö. BENKŐ 1988: 88) magyarázható. A szókincsnek mint nyelvi részrendszernek az elemei feltétlenül változékonyabbak, mint más részrendszerek tagjai, azonban a különböző szócsoportok, szóelemek változásérzékenysége korántsem egyforma. A nyelvtörténet a tulajdonneveket hagyományosan a szókincs kevésbé változékony, állandóbb rétegébe sorolja, megállapítva róluk, hogy „nyelvtörténeti fejlődésük, hangtani, alaktani változásuk ugyan általában lassúbb ütemű a közszavakénál, de lényegében ugyanazon törvények szerint megy végbe” (BENKŐ 1967: 375). A tulajdonnevekben rögződött, bizonyos értelemben megkövült lexémák jobban ellenállnak a nyelvi változásoknak, mint amit a közszavak használatában tapasztalhatunk (vö. pl. BENKŐ 1965: 73; HADROVICS 1971: 458).

A helynevek változásának kiemelt szerepére már LŐRINCZE LAJOS is felhívta a figyelmet: „Földrajzi neveink állandósága, változása és elmúlása éppen olyan fontos kérdése a kutatásnak, mint a nevek keletkezése. Rendszeres kutatás ezen a téren nálunk még nem történt, de tudtommal külföldön sem. [...] A jövő kutatásnak éppen az lenne az egyik legfontosabb – más tudományágak számára sem közömbös – kérdése, milyen névtípus állandóbb, melyik változik vagy múlik el hamarabb, mik a változásnak vagy elmúlásnak a feltételei, okai, törvényszerűségei, továbbá az egyes okok milyen mértékű és milyen jellegű változást idéznek elő a névben” (LŐRINCZE 1967: 19). Amikor egy helynév megszületik – akár közsói előzményű (*Fövényes, Körvélyes*), akár jövevénynév (*Bocega, Haranca, Zsibrice*), tehát közsói párhuzammal az adott nyelvben nem rendelkezik –, önálló lexikális egységként rögzül a névhasználó közösség tudatában, s így módon bizonyos értelemben elszakad közsói előzményétől. További változásai természetesen ugyanúgy képzelhetők el, mint a közszavakéi, tehát azonos nyelvi törvényszerűségeknél engedelmeskednek. Minden helynév az alakját és a jelentését érintő változásokon is átmehet, bár ez nem szükségszerű. A helynévváltozások elsősorban alaki jellemzőik alapján ragadhatók meg, így ezeknek három fő típusát különböztethetjük meg. (A helynévváltozási szabályok tipológiáját HOFFMANN ISTVÁN dolgozta ki; áttekintően

l. 1999: 214): 1. a név szintaktikai szerkezetét (névrészeket) befolyásoló változások (kiegészülés, ellipszis, névrészcsere); 2. a név morfológiai szerkezetét (névelemeit) módosító változások (bővülés, redukció, névelemcsere); 3. a szemantikai szerkezet módosulása befolyásolja az alakszerkezetet (elhomályosulás, népetimológia vagy értelmesítés). Ugyanakkor a változási szabályok sokszor összetettek, többféle változási folyamatot is magukban foglalnak, s ilyenkor szerkezeti és morfológiai, valamint szemantikai változások egyidejűleg megfigyelhetők a névalakban. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jelentésváltozásokat (névátvitel és szóhatártévesztések) sem, bár ezek eléggé ritkák. Ennél sokkal számottevőbbek a komplex névváltozások, amelyek alaki és jelentésbeli változások együtteseként értelmezhetők (névkeletkezés, néveltűnés, névdifferenciálódás, névintegráció). A változások a nyelv szemantikai, lexikai és morfológiai készletéből jöhetnek létre a névalkotási és a változási szabályok pragmatikai alkalmazásával. Emellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy a helynevek körét állandóan bővítik más nyelvekből átvett helynevek, a határon túli területeken inkább lexémák, amelyek a névrendszerbe épülve a helynévi norma alakítójává válnak.

2. Bár meglehetősen sok megyei és járási helynévgyűjtemény áll rendelkezésünkre, eddig még egyáltalán nem vizsgálták tüzetesen az élő névanyag és a korábbi történeti névanyag kapcsolatát a mikrotoponimákban. Az eddigi névváltozási vizsgálatok ugyanis viszonylag szűk korlátok között mozogtak. (Ilyen változásvizsgálatok: H. FEKETE 1980, GUTTMANN 1989, KOLLÁTH 1989, KOVÁTS 1997, valamint UNTI 1997.) Ide kell sorolnunk még a rendszerváltás után, nagyrészt a belterületi közterületeket érintő változásokat, bár ezek nagyrészt hivatalos, „felülről jött”, nem pedig természetes helynévváltozások. A HOFFMANN-féle változásmódellet mutatta be TÓTH VALÉRIA korai ómagyar kori településnevek változásaiban (TÓTH 2005). A településnevek azonban írásban rögzült kodifikált névalakok, alaki állandóság jellemzi őket. Ezzel szemben a határnevek (‘a települések határában található minden földrajzi név’) állományában szinte állandó és folyamatos változás figyelhető meg. A településeken belüli mikrotoponimákban nagyon sok laza szerkezetű névvel (pl. *Alsómalomon alól való lábban*; SZABÓ T. ATTILA 1988: 221) találkozhatunk, különösen a nyelvterület szélein, a nyelvileg archaikusabb vidékeken. Már a történeti és a mai nevek között is nagy számban találhatunk névpárokat, névváltozatokat; ezek alaki egységesülése – INCZEFI GÉZA terminológiáját használva –, névkövéletté válása több okból következhet be. Egyrészt a széles körű használat következtében a név alakilag állandósul, másrészt a nevek alapjául szolgáló szemlélet is egységesülhet, ennek hiányában ugyanis több név is jelölheti ugyanazt a denotátumot: *Sár-rét ~ Sás-rét* (vö. INCZEFI 1970: 56–60).

3. A vizsgálatban Menyhe és Zsére 19. század második feléből származó kataszteri térképeinek, illetve telek- és birtokkönyveinek (l. a források adatait; megtalálhatók a Nyitrai Állami Levéltár [Státny Archív Ivanka pri Nitre] állományában) történeti neveit vetem össze az 1990-es évek második felében készült saját gyűjtésem népi adataival. A két település, bár szomszédos egymással, Zoboralja két markánsan elkülönülő tájegységéhez tartozik. Menyhe (Bédél és Szalakusszal együtt) a hegymegi falvak csoportjába tartozik, nagyon el van zárva a többi hegyaljai falutól. A két település között a háború után megszűnt a közvetlen kapcsolat, közúton csak Nyitrán keresztül, körben lehet a másik településre eljutni, a vasúti közlekedés pedig elenyésző a két település között. Kíváncsi voltam,

hogy ezek a külső körülmények milyen helynévváltozási különbségeket eredményeztek a két település névanyagát összehasonlítva, illetve vannak-e olyan belső eredetű névváltozási tendenciák, amelyek kimutathatók a két település helynevei között.

A 19. század második felében a többszöri úrbérrendezések után az egyes települések birtokainak tagosítására is sor került, ennek kapcsán két térképet is kiadtak (az 1870–1880-as években), amelyeken rögzítették a település ó- és újállományát, feltüntetve rajtuk a határrészek elnevezéseit. A 20. század elején több úrbéri földet (legelőket, irtásokot) is kiosztottak; ezeket szintén rögzítették térképeken. A térképek nemegyszer nagyjából egyidőben fennálló névváltozatokat is megőriztek. Ezek között találunk **alakváltozatokat**: M 1890: *Völgy parti*, 1893: *Völgy part*, 1996: *Vőgypart-döllő*; **lexikális változatokat**: Zs 1875: *Kecskenyitvány*, 1881: *Kecske irtvány*, 1996: *Kecske-nyitvány*; valamint olyan neveket, ahol **változó a névadás alapja**: Zs 1875: *Jelenka bukor megett*, 1881: *Gyártványos*, 1996: *Parlagoki-döllő*. A Nyitra-vidéken az 1903–1905-ös térképeket használták fel a rendszerváltás után a kárpótlások idején, Szlovákiában ugyanis valódi kárpótlás történt, s mindenki (aki igényelte) a saját földjét kaphatta vissza. A magyarok történelmi okok miatt emocionálisan jobban kötődnek a földhöz, ezért a kárpótlás idején felértékelődtek a 19. századi térképek, ugyanis a földeket ezek alapján azonosították. A népszámlálási adatokból kiderül, hogy az egyénileg gazdálkodók száma a magyarok körében csaknem megtízszereződött (43 főről 353 főre növekedett), a szlovákok körében viszont harmadára csökkent (1463 főről 525 főre) (vö. GYURGYÍK 1994: 40–3, 118–20). Ez az érzelmi kötődés néhány kivételtől eltekintve jobbára csak az idősebbekre érvényes, s a generációváltás után a névéletlan változásával is számolnunk kell. Ezek a kataszteri térképeken rögzített történeti nevek nélkülözhetetlenek a határon túli területeken, segítenek a lokalizálásban és a tájékozódásban, hiszen egyre kevesebb azoknak a száma, akik ismerik a határrészek magyar elnevezéseit. A magyar népi nevek nagy része ezért a történeti névanyagon alapul. Általánosságban igaz, hogy a kataszteri nevek között gyakran találunk olyan megnevezéseket, amelyekben érződik a hivatalos íz (*Bédi útnál Kerek domb; Úrbéreseké irtványok; Nagy Tábla I., II., III.; Szalakuszi határtól Rétek*), és előfordul, hogy a hivatalos névadás egyik jellemző formájaként egy nagy kiterjedésű terület összevont nevet kap, ezzel jelölve határait: *Ojtványos és Szilvások, Tőkési és Hulladi* stb. Ezért használja SEBESTYÉN ÁRPÁD a névhamisítás és önkényes névadás fogalmakat a térképi névírás sajátosságaira (SEBESTYÉN 1984–1985: 83–95). Ugyanakkor „megtévesztő túlbuzgóság, ha a régiség iránti lelkesedésből a kataszteri térképek minden felírását tulajdonnévként jegyezzük ki” (uo. 89). KIRÁLY LAJOS megállapítása szerint azonban: „A külterületi hivatalos nevek egy része mesterkéltnél, mérnöki alkotás eredménye, s ezek nem is alkalmasak a mindennapi használatra. [...] A mesterkéltnél »névfabrikálásoknak« valóban nincsen funkciójuk, szerencsére azonban az ilyenek száma nem éri el az 5-10 százalékot. A kataszteri nevek 90 százaléka hivatalos rangra emelkedett népi névnek tekinthető” (KIRÁLY 1970: 71); NYIRKOS ISTVÁN szerint pedig „a térképen szereplő nevek éppen lokalizáltságuknál fogva arra is alkalmasak lehetnek, hogy azokat a mai névanyaggal egyeztessük, s ezáltal a nevek történetére is fényt deríthessünk” (NYIRKOS 1970: 92).

A tájegység történeti névanyaga egységes képet mutat. A motiváció azonos, akár magyar, akár szlovák névről van szó. A terület névadási szokását jellemzi, hogy főként a természet kínálta elnevezések konvencionálizálódtak. A hegymegi falvakban (Béd, Menyhe, Szalakusz) az emberhez, társadalomhoz kapcsolódó lexémák kevésbé jelennek meg az elnevezésekben. E történeti nevekben számos valódi tájszó névközületként maradt fenn:

Cserge, Czéczés, Csiva-part, Geresztény, vagyis a nyelvhasználatból a tájnyelvi jelentés kikopott (vö. N. CSÁSZI 1999a: 186–91). A vízmezi falvakban (Vicsápapáti, Egerszeg) vizsgált történeti nevek között a *-földek* utótag nélküli, ellipszissel alakult népi nevekre figyelhetünk föl az 1876-os nyitraegerszegi térképen: *Szöllők megetti, Középső hosszúk* stb. Nyitraapáti térképén is a népi névhasználatot bizonyítják a következő nevek: *Ritek, Cse-tertek, Csecskek, Kert megetti, Lapóssak, Lajosfalva feli út* (vö. N. CSÁSZI 1999b: 113–6).

Bár egy-egy esetben előfordulnak mesterségesnek tűnő, hivatalos jellegű nevek, mégsem ezek dominálnak a történeti névanyagban, sőt helyenként éppen ellenkezőleg, inkább a nyelvjárásiasság a jellemző, mintha az a törekvés jellemezné a lejegyző mérnököt, hogy a népi alakban előforduló nevet örökítse meg a térképeken: *Jelenka bukor, Felvégi kertmegi dülő, Tótok düleje; Pap rittyé, Gát allya, Partyka alatt, Prészokallai*. A múlt századi Tormos helység ma *Chrenova* néven Nyitra városrésze. FÉNYES ELEK már 1851-ben tót faluként említi. A lejegyző mérnök az 1859-ben készült, tagosítás előtti térképen a Nyitra melletti Tormos községben kizárólag szlovák neveket rögzített a térképen (helyenként magyaros helyesírással), ezzel is jelezve a többségi névhasználatot: *Panszka Tabla, Kutyi, Gyili, Nad Mlincsekom* stb. (vö. N. CSÁSZI 1997: 340). Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy nem a mérnök anyanyelve befolyásolta a kataszteri térképre került névanyagot.

Zoboralja több mint 80 éve nem tartozik az anyaországhoz, az azóta megjelent térképek főként szlovák nyelvűek. Ezzel azt a látszatot keltik, mintha a területen élő népesség kicserélődött volna, vagy a lakosság teljes asszimilációját előrevetítve a nyelvcsere folyamata már lezajlott volna. E térképeken a korábbi kataszteri nevek tükörfordításban, illetve részfordításban jelennek meg. Néhány esetben azonban a szlovák elnevezés teljesen új motiváción alapul, a magyar tulajdonnévi elemekkel és a valódi tájszavakkal azonban nem tudtak mit kezdeni a fordítók. A történeti és mai élő névanyag ismeretében elmondhatjuk, hogy a szlovák nyelvi adatok ezen a vidéken valóban másodlagosak, de az asszimiláció ilyen mértékű növekedése, a hatalom egyértelmű törekvése következtében fennáll a veszélye annak, hogy a szláv nevek elsődlegessé válnak (N. CSÁSZI 2004: 84).

4. Névváltozások a két településen: Menyhén 56, Zsérén 186 történeti név változását vizsgáltam meg (l. a túloldalon lévő táblázatot).

I. Változatlan nevek. A vizsgálatban fontosnak tartom azt is rögzíteni, hogy mely neveket nem érintett a változás. Menyhén 18 ilyet találunk: *Bábharaszt, Csereske, Csiva-part, Fövényes, Galuzsa, Gurgó, Gyalogút-szeri, Horka, Kapások, Káposztás, Kenderes, Keresztúti, Kőbánya, Mecka-hegy, Mecka-hegy alatt, Sár-rét, Szutucka, Zsibrice, Zsérén 38-at: Alsó-faluvégi, Bocega, Borzluk, Csicsók, Eresztvény, Fomnyadtság, Hideg-völgy, Hosszúk, Hosszú-kő, Káposztás, Kecse-nyitvány, Kerek-pazsity, Kis-dombi, Kis-erdő, Kőkúti, Kőbánya, Körtvélyes (Körtíles), Kövesek, Köves-part felett, Latka kútja, Latka, Ócsolomi, Partika, Partika alatt, Partok, Pásztorúti-dülő, Pecke-part (Pecka-part), Piliske alatt, Prészok alja, Rétek, Rigó-völgy, Salga, Szent János, Szőlők alatt, Szutickai-szoros, Temető, Tőkés, Urasági-birtok*. Ezek zömmel nem leíró jellegűek: **megváltozott a művelési ág** (*Eresztvény, Káposztás, Kerek-pazsity* stb.) vagy **a terület minősége, jellege** (*Fövényes, Csicsók, Kőkúti, Kőbánya* stb.), illetve **kiveszett a népnyelvi használatból a tájszó vagy névátvétel** (*Bábharaszt, Csiva-part, Galuzsa, Ócsolomi, Szutucka/Szuticka*). Így e külső változás már nem érintette a kialakult helynevet. A változatlan nevek igen magas arányban vannak az összes történeti névhez viszonyítva (Menyhén 34%, Zsérén 22%).

A névváltozások típusai	Menyhe	Zsére
I. VÁLTOZATLAN NEVEK	32%	20%
II. KOMPLEX FOLYAMATOK	2%	14%
1. néveltűnés	2%	11%
2. differenciálódás	–	1%
3. integráció	–	2%
III. JELENTÉSVÁLTOZÁS	2%	–
IV. ALAKI VÁLTOZÁSOK	57%	56%
1. teljes változás (névcsere)	21%	23%
2. részleges változás	36%	33%
2.1. A SZINTAKTIKAI SZERKEZET VÁLTOZÁSA	21%	20%
2.1.1. kiegészülés	7%	7%
– <i>jelzővel</i>	–	1%
– <i>földrajzi köznévi utótaggal</i>	7%	6%
2.1.2. ellipszis	8%	6%
– <i>jelző marad el</i>	4%	2%
– <i>utótag marad el</i>	4%	4%
2.1.3. névrészcsere	5%	3%
2.1.4. névelem > névrészcsere	2%	2%
2.1.5. a szintaktikai szerkezet átalakulása	–	2%
2.2. A MORFOLÓGIAI SZERKEZET VÁLTOZÁSA	15%	13%
2.2.1. Bővülés (névelemnyi növekedés)	11%	4%
– <i>képzővel</i>	7%	1%
– <i>jellel</i>	4%	2%
– <i>raggal</i>	–	1%
2.2.2. redukció (névelemnyi csökkenés)	–	8%
– <i>képző</i>	–	6%
– <i>jel</i>	–	–
– <i>rag vagy névutó</i>	–	2%
2.2.3. névelemcsere	2%	2%
2.2.4. névrész > névelemcsere	2%	–
2.3. A SZEMANTIKAI SZERKEZET VÁLTOZÁSA	–	1%
2.3.1. deetimologizáció (elhomályosulás)	–	1%
2.3.2. népetimológia (értelmesítés)	–	–
V. ÖSSZETETT ALAKI VÁLTOZÁSOK	7%	9%
Összesen	100%	100%

II. Komplex változások. Ezek a változások alaki és jelentésbeli változások együtteseként értelmezhetők.

1. Néveltűnés. Míg Menyhén mindössze egyetlen nevet érint a komplex folyamatokban a néveltűnés (*Kövecses*), addig Zsérén 20 nevet is ide sorolhatunk: *Bahoczaí, Czigány szállás, F. Elefanti uton kívül, Gyártványosi, Halastói, Halastói dülő, Hosszú megye, Hosszúmegyei, Hulladi, Kövecsek alja, Kucskai, Madárkúti, Második vető, Polocsán, Polovesány, Sastyini kútnál, Savóskút, Szilvások, Zöldes part megett, Zsidó temető.* A menyhei *Kövecses* név eltűnésével a mellette fekvő *Fövenyes* népi név jelöléstáguállással ezt a területet is jelöli. A zserei nevek között vannak azok a PESTY-féle megnevezések, amelyeket az adatközlők lokalizálni sem tudtak: *Kucskai, Madárkúti, Gyártványosi, Bahoczaí.* Az eltűnést segíti, ha a terület oly mértékben megváltozik, mint a *Halastói, Halastói dülő* esetében, vagy egy régies nyelvjárási alak figyelhető meg a névben, s a mai népnyelvi változathoz is kiveszett már a tájszó: *Gyártványosi, Hulladi.*

2. Névdifferenciálódás. Ide sorolom azokat az eseteket, amikor a névtest névutóval vagy földrajzi köznévi közszóval bővült, így valóságos viszonyrend alakult ki a helynevek között: *Köves-part, Köves-part felett, Köves-part alatt.* Erre csak ezt az egy névcsoportot találhatjuk, mert a többi esetben nem a név, hanem az objektum, a terület differenciálódásáról beszélhetünk.

3. Névingegráció. A többemű nevek kialakulásának gyakran előforduló formája, hogy két egymás mellett fekvő terület összekapcsolásával hoznak létre helynevet. LŐRINCZE (1967: 22) ezt jelöléstáguállásnak nevezi; GUTTMANN szerint ez esetben a területnövekedés együtt jár a névalak bővülésével, a nevek egységesülésével (GUTTMANN 1989: 95). Menyhén nem jellemző az ilyen névadás, Zsérén is csak öt összevont hivatalos névadással keletkező kataszteri nevet találunk: *Felső és alsó Latka > Latka; Kövesi és keskeny sási > Kövessi rét; Nagy és kis domb > Dombok; Ojtványos és Szilvások > Olytványos; Tökési és Hulladi > Tökés; Bédi útnál Kerek domb és Kerek rét > Kerekdomb.* Ezek e nevek azt mutatják, hogy a korábban differenciáltabb terület megnevezése a hivatalos névadás során egyszerűsödik a névhasználatban. Az összevont területeknek önkényesen adtak nevet, az összevonás után azonban már csak az egyik név él tovább.

III. Jelentésváltozás. Téves felbontás (szóhatártévesztés) figyelhető meg az egykori menyhei név és a mai szlovák elnevezés között: *Csente kút > szlk. Ticha cesta 'Csendes út'.*

IV. Alaki változások

1. Teljes névváltozás, névcsere történt Menyhén 14, Zsérén 40 esetben. Egyrészt olyan neveket érint ez a folyamat, ahol **túl általános elnevezés** született korábban. Menyhén: *Falu végén, Falu végi > Malom út mellett; Közbirtokossági erdő > Citerák, Peánka, Haranicsa, Hegyesses; Menyhe-úrbéri erdő > Zsibrice alatt, Gál erdeji, Zsibrice;* Zsérén: *Alsó faluvégi, Alsó faluvégi dülő > Bitókák, Pap földjei; Irtási > Istenkúti-dülő; Felsőkertmegetti, Felsőkertmegetti dülő > Pap kertje megetti; Szabadosok birtokaik > Kántor földje (konkretizálás). Másrészt a megváltozott körülmények befolyásolták a névcsere, Menyhén: *Korpa irtvány > Német-völgy; Bartoskúti > Patakok;* illetve már meglévő helynevek befolyásolták az újak születését: *Kövecses hojszu partok [!] > Kereszt út felett.* Az egykor differenciált Közép- és Alsó-Galuzsa elnevezésekben más lett a névadás alapja, a területen végigfolyó *Hunták-patak* vált a mai név alapjává. Ugyanígy Zsérén is megváltozott a névadás alapja néhány esetben: *Mise úti > Kolonyi út; Úrbéri erdei legelő > Istenkúti-dülő; Jelenka bukor megett > Parlagok-dülő; Kenderes > Ibrice; Kövespart**

felett > *Gesztenyés, Gesztenyések; Libalegelő* > *Cigányok, Cigányházi-dűlő; Ibrice, Zsibrice* > *Sánc; Ibricei* vagy *Bükkös, Zserei szikla alja* > *Véderdő. Megváltozott a viszonyítás a Bédi uton kívül* > *Menyhei-döllő; Bédi uton belül* > *Két hegy-köz zserei* névváltozatokban. A **megváltozott művelési ág** okozza a névcserét Zsérén: *Eresztvény* > *Legelő; Gyártványos* > *Parlagoki-dűlő; Hegy Parlag* > *Úrbéresség; Elletés* > *Zserei-szőlők, Szőlőhegy; Kenderes* > *Ibrice; Mocsár* > *Ibrice; Szőlők* > *Középuti*. A Kenderes Menyhén névközület, Zsérén azonban a hegynév (*Ibrice*) névátvitellel befolyásolja a teljes alakváltozást. – A névcserés alakok között találunk olyanokat, amelyeknél a történeti név több névre oszlott, itt a denotátum differenciálódásáról beszélhetünk. A nagyobb kiterjedésű területet több kisebb egységre osztották, ez is okozta a névcserét. Menyhén: *Közbirtokossági erdő* > *Citerák, Peánka, Harancca, Hegyesses; Menyhe-ürbéri erdő* > *Zsibrice alatt, Gál erdeji, Zsibrice; Zsérén: Alsó faluvégi, Alsó faluvégi dűlő* > *Bitókák, Pap földjei; Első vető* > *Bitókák, Kövespart alatti dűlő, Alsó-faluvégi, Pap földjei; Irtványok* > *Urasági-birtok, Partika, Kövesi-rét, Kövesek, Bocega, Jegyzőföldek; Libalegelő* > *Cigányok, Cigányházi-dűlő, Park; Uraság erdeje* > *Pancsulya, Menyhei-dűlő, Sánc; Urbéreseké* > *Köves-part, Sások*.

2. Részleges változások

2.1. A szintaktikai szerkezet változása

2.1.1. Kiegészülés. Jelzői előtaggal történő kiegészülést csak Zsére névanyagában találunk: *Eresztvény* > *Fölső-eresztvény; Szőlők* > *Zserei-szőlők*. A *Fölső-eresztvény* névalakban nem tekintem differenciálódásnak a nevet, mert nincs meg a korreláló alsó párja. A **földrajzi köznévi utótaggal** bővült helynevek között valódiak csak az *Irtás-árok, Zsibrice-kő, Peres-domb* névalakok. A többi, *-dűlő* utótaggal bővült névváltozatot (*Völgy-part, Völgy-parti* > *Völgypart-dűlő; Eresztvény* > *Eresztvényi-dűlő; Hosszúki* > *Hosszúki-dűlő; Köves parti* > *Kövesparti-dűlő; Ojtványos* > *Ojtványosi-dűlő; Pásztorúti* > *Pásztorúti-dűlő, Pásztorúti-földek; Pecke part, Pecke parti* > *Peckeparti-dűlő; Szőlők* > *Szőllőhegy; Téglavető* > *Téglavető-dűlő*) redundánsnak tekintem.

2.1.2. Az elliptikus változások között találunk **jelzőelmaradást**: (*Felső-)**Galuzsa, (Kövecses-)hosszú-partok, (Elő-)rétek, (Pusztá-)Koloni-dűlő, (Új-)szőlő*; illetve **a földrajzi köznévi utótag elmaradását**: *Mecka-hegy(szőlő), Zobor (hegy csúcsa)*. Zsérén főként a *-dűlő* utótagok tűntek el, de a *Vericzi lápa* > *Veriz 'lápa, vízvölgy'* névváltozásban névátvitel is történt. Ugyanakkor bizonyos körülírt formákat is ennek tekinttem: (*Bédi útnál*) *Kerek-domb*.

2.1.3. A névrészcserék között találunk szemantikailag közel állókat: *forrás* > *patak, Polovesany forrás* > *Polócsányi-patak; sár* > *sás, Sár-rét* > *Sás-rét; irtvány* > *nyitvány; dűlő* > *földek, Pásztorúti dűlő* > *Pásztorúti-földek; szabadosok és úrbéresek* > *falu (erdeje);* és szemantikailag teljesen különbözőket: *Mecka-hegy* > *Szőllőhegy; forrás* > *dűlő; Büdös kúti forrás* > *Büdöskúti-dűlő; faluvégi* > *rétek, Felső faluvégi* > *Felső-rétek*.

2.1.4. A névelem névrésszel cserélődött néhány esetben mindkét településen. Menyhén: *Kenderes* > *Kenderföldek*, Zsérén két adatot találhatunk: *Cseh Mihályé* > *Cseh Mihály-rét; Kövecsek, Kövesek* > *Köves-part*.

2.1.5. A szintaktikai szerkezet átalakulására (minőségjelzős szerkezet helyett birtokos vagy fordítva, értelmezős szerkezet helyett minőségjelzős, illetve körülírt alak egyszerűsödése jelzős szerkezetté) egy menyhei (*Jelenka bukor* > *Jelenka bukra*) és három zserei példát találunk. Ezek főként az ún. laza szerkezetű nevek, a körülírások egyszerűsödését és névközületté válását jelentik: *Faluvégi alsó* > *Alsó-faluvégi; Ghymesnek vezető út* > *Gimesi út; Kolonnak vezető út* > *Koloni út*.

2.2. Morfológiai változások. A morfológiai változások között számottevő különbség mutatkozik a két település között. Míg Menyhén a névelemnyi (képzővel, jellel történő) bővülést figyelhetjük meg az adatokban, addig Zsérén inkább az egyszerűsödési folyamatok dominálnak. Csak itt találunk képzővel, illetve raggal vagy névutóval történő redukciónak.

2.2.1. A menyhei adatokban az *-i* képzővel **bővült alakok** jelentésváltozással, névátvitellel is összekapcsolódó folyamatok: *Bartos kút* > *Bartoskúti*; *Kereszt út* > *Kereszt-úti*; *Szőlő út* > *Szőlőúti*; *Kert mögött* > *Kertek megetti*. Zsérén névátvitellel nem kapcsolódik össze ez a változás: *Kis domb* > *Kis-dombi*; *Ócsolom* > *Ócsolomi*.

2.2.2. Szintén a nyelv gazdaságosságára való törekvés jelentkezik a zsérei **morfológiai redukciónak**. Ez jelentős különbséget mutat a két település között. Menyhén nem találunk erre adatot, míg a zsérei nevek morfológiai változásának csaknem a felét (6%) az ilyen adatok mutatják. **Névelemnyi csökkenést** csak a zsérei adatok között találunk. 11 névben figyelhetjük meg a képző redukciónak: *Boczegai* > *Bocega*; *Fanadsági* > *Fonynyadtság*; *Gáberki* > *Gáberke*; *Gál Mátéi* > *Gál Máté*; *Kövesparti* > *Köves-part*; *Megygyesi* > *Meggyes*; *Partoki* > *Partok*; *Prészkollai* > *Prészok alja*; *Püspöki erdő* > *Püspök-erdő*; *Salgai* > *Salga*; *Szucizkai* > *Szucizka*; 3 esetben pedig a rag vagy névutó elmaradását: *Alsó kertmegetti* > *Alsó-kertmegi*; *Felső kertmegetti* > *Felső-kertmegi*; *Kis-erdő alatt* > *Kis-erdő*; ezáltal egyszerűsödik a név.

Igen jelentős a *-k* többesjel helynévalkötő funkciója a területen, különösen Menyhén. Ez kétirányú folyamatban figyelhető meg: egyrészt **morfológiai bővülést** jelent: *Hunta* > *Hunták*; *Kapás* > *Kapások*; *Kenderföld* > *Kenderföldek*; *Lápa* > *Lápák*. Az összetett alaki változásokban **ellipszissel és névelemcserével** keletkeznek az ilyen alakok: *Nagy-dombi* > *Dombok*; *Száráz-patak* > *Patakok*. Másrészt többes számú utótaggal szintaktikai változásként is jelentkezik: *Felső-faluvegi* > *Felső-rétek*; *Kenderes* > *Kenderföldek*. Ugyanakkor a többes számú alak is megváltozik, a névelem helyett névrész áll, de ez lényegesen ritkább: *Kövecsek* > *Köves-part*; *Kövesek* > *Kövessi-rét*.

2.2.3. Általános jelenség a névváltozási folyamatban a **névelemcsere**: *Berhő völgyi* > *Berhő völgye*; *Deréki* > *Derikok*; *Jelenka bukri* > *Jelenka bukra*; *Piliske alatt* > *Piliske alá*; illetve a névutóban lévő ősi helyhatározórag redukciónak: *Kert mögött* > *Kert meg*; *Alsó és Felső kertmegetti* > *kertmegi*.

2.2.4. A **névrész > névelem cserére**, bár sokkal megszokottabb névváltozási folyamat, a két település névanyagában csak egyetlen menyhei példát találhatunk: *Kenderföld* > *Kenderes*.

2.3. A **szemantikai szerkezet változása** is módosítja az alaki szerkezetet. Ennek példája az **elhomályosulás**, melyre a zsérei adatok között találunk kettőt: *Büdös kúti forrás* > *Bünös tója*; *Menyhei szikla alja* > *Deszkalla*.

V. Összetett alaki változások is megfigyelhetők a névváltozások között. Bár a menyhei adatok között lényegesen kevesebbet találunk, a zsérei adatok között nagyrészt az ellipszishöz és a morfológiai változásokhoz kapcsolódnak. A nevek összességéhez viszonyítva százalékosan közel azonos változásról van szó.

Menyhén (4):

– morfológiai változás (bővülés képzéssel, illetve jellel) + kiegészülés (földrajzi köznévi utótaggal): *Hunta* > *Huntai-patak*, *Hunták-patak*;

– morfológiai bővülés (a jelzőn jellel, az alaptagon képzővel) + kiegészülés (jelzői alaptaggal): *Kapás* > *Kapások aljai*;

– ellipsis (jelző, előtag marad el) + morfológiai (bővülés jellel): *Felső Kapás* > *Kapások*;
 – ellipsis (jelző, előtag marad el) + morfológiai (szabálytalan bővülés jellel és képzővel): *Száraz patak* > *Patakoki*. Ezek az alaki változások ugyanakkor jelentéskiterjesztéssel is együtt járnak.

Zsérén (16):

- kiegészülés (jelzővel) + névrészcseré: *Forrás* > *Uraság kútja*;
- kiegészülés (földrajzi névi utótaggal) + névrészcseré: *Vályog vető* > *Téglavető-dűlő*;
- kiegészülés (földrajzi névi utótaggal) + névelemcsere: *Kövesek* > *Kövessi-rét*;
- ellipsis (jelző marad el) + kiegészülés (földrajzi névi utótaggal): *Pusztá Kolon*, *Pusztá Koloni* > *Koloni-dűlő*, *Koloni földjeink*;
- ellipsis (jelző marad el) + morfológiai bővülés (képzéssel) + kiegészülés (utótaggal): *Sz. János* > *Jánoskaji káponka*;
- ellipsis (jelző marad el) + szintaktikai szerkezet változása + névrészcseré: *Alsó Latkai forrás* > *Latka kútja*;
- ellipsis (jelző marad el) + morfológiai bővülés jellel: *Keskeny sás* > *Sások*;
- ellipsis (jelző marad el) + névelemcsere: *Nagy dombi* > *Dombok*;
- ellipsis (utótag marad el) + morfológiai redukció (rag vagy névutó): *Alsó kertmegetti dűlő* > *Alsó kertmegi*; *Pallagok erdő alatt* > *Pallagok*;
- ellipsis (utótag marad el) + névrészcseré: *Felső faluvégi dűlő* > *Felső-rétek*;
- ellipsis (utótag marad el) + névelemcsere: *Úrbéri erdő* > *Úrbéresség*;
- szintaktikai szerkezetváltozás + morfológiai redukció (rag): *Jelenka bukornál* > *Jelenka bukra*; *Kertmegetti alsó* > *Alsó-kertmegi*; *Kertmegetti felső* > *Felső-kertmegi*.

5. A történeti nevek nagy része ma is használatos, egy részük változatlan alakban őrződött meg, függetlenül attól, hogy a név szemantikai tartalma mit takar. Más részük névvariánsként él tovább mai élő helynévadataink között. Ezek a variánsok nagyrészt alaki jellemzőikben térnek el egymástól, de a névélettani mozgás és a név strukturálódása is tanulmányozható bennük. A névváltozatok kialakulásában a nyelvi változáson kívül a névhasználóknak a földrajzi környezettel és a földhasználattal való viszonya játszik meghatározó szerepet.

Jelentős különbség van a két településen a változatlan nevek arányában. A zsákutcáfaluként is számon tartott Menyhén a nevek 32%-a változatlan formában őrződött meg, szemben a zserei 22%-kal. A nevek továbbélését biztosítja az emberek nyelvi tudatában, nyelvhasználatában, hogy az ide tartozó nevek zömmel egyrészeseek, illetve a művelési ág évtizedek, évszázadok óta változatlan. A névalak formálódása, valamint a táj lakóinak a tájjal való megváltozott kapcsolata miatt feledésbe mehet a névadás indítéka, s ezáltal a tartalma is: *Galuzsa*, *Ócsolomi*.

A művelési ág és a terület megváltozása azonban nagy hatással van a nevekre, ezen változási folyamatok következtében új nevet alkot a lakosság. Ebben szerepet játszik a terület elhelyezkedése és a megművelt területen megtermelt termés is. Igen szembetűnő a néveltűnés Zsérén. A menyhei egy adattal szemben Zsérén húsz ilyen névvel találkozunk. A település fekvéséből és helyzetéből adódóan sokkal inkább ki van téve a külső változási folyamatoknak, kevésbé őrződnek meg a régi névalakok.

Források

Menyhe

- 1890: *Menyhe község határának ó állapotú térképe 1890. évi Április 26^{án} Borossi Mihály mérnök által.*
- 1893: *Menyhe tagosított határának térképe 1891/93. 1893. aug. 8-án hitelesített.*
- 1893: *Menyhe tagosított határának Telek Könyve, 1893.*
- 1902: *Menyhe község határbeli felosztott Legelő Térképe, Menyhe, 1902. Október 22.^{én} mérnöki nyilvántartás szerint.*

Zsére

- 1875: *Zsére helység határának térképe Mérnökileg felvétellett 1875ik évben Mész József mérnök által.*
- 1877: *Zserei ó államú részlet telekkönyv, 1877.*
- 1878: *Zsére ó államú birtok könyve, 1878.*
- 1880: *Zsére helység határának tagosítási terve 1880. július hó 28-án Készült Mész József mérnök által.*
- 1881: *Zsére helység tagosított határának térképe Készült 1881ik évben Mész József mérnök által.*
- 1896: *Zsére község Úrbéri erdő térképe 1896. július 31. Mész Sándor.*

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1965. A földrajzi nevek nyelvtörténeti tanulságai. *A Szegei Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1: 69–76.
- BENKŐ LORÁND 1967. A tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 374–88.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1997. Nyitra környéke helynévanyagának változásai. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 338–41.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1999a. A zaboljai hegymegi falvak történeti helynevei. In: KOVÁTSNÉ DR. NÉMETH MÁRIA főszerk., *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola évkönyve 1998/99*. Győr. 186–91.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1999b. A zaboljai vízmei falvak történeti helynevei. *Névtani Értesítő* 21: 113–6.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 2004. A társadalmi viszonyok, a nyelv- és a névhasználat kölcsönhatásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 77–90.
- H. FEKETE PÉTER 1980. A vízrajzi nevek változása Tiszaszőlősen a XVIII–XIX. századi adatok tanúsága alapján. *Magyar Nyelvjárások* 35–57.
- GUTTMANN MIKLÓS 1989. Változás, elmúlás a vasi földrajzi nevekben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 93–6.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg*. Pozsony.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1971. A földrajzi nevek tudományos feldolgozása. *Magyar Nyelvőr* 457–63.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 207–16.

- INCZEFI GÉZA 1970. A névkövéletté válás folyamata határneveinkben. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 56–60.
- KIRÁLY LAJOS 1970. A hivatalos névadó tevékenység hatása földrajzi neveink életére. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 70–3.
- KOLLÁTH ANNA 1989. Rum község földrajzi neveinek változása az elmúlt 15 évben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. sz. Budapest. 130–2.
- KOVÁTS DÁNIEL 1997. Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 301–5.
- LÓRINCZE LAJOS 1967. Földrajzi neveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 3–27.
- NYIRKOS ITVÁN 1970. Térképeink névtani tanulságairól. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 89–93.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1984–1985. A kéziratok térképek névtudományi hasznosítása. *Magyar Nyelvjárások* 83–95.
- SZABÓ T. ATTILA 1988. Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez. In: UŐ: *Nyelv és település*. Budapest. 213–57.
- TÓTH VALÉRIA 2005. Változásmoделlek a településnevek körében. *Névtani Értesítő* 27: 125–36.
- UNTI MÁRIA 1997. Alsó-Szigetköz vízneveinek változása 1947–1995. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 455–8.

N. CSÁSZI ILDIKÓ

ILDIKÓ N. CSÁSZI, **Place name changes in Zoboralja, on the basis of toponyms from Menyhe and Zsére in Slovakia**

Place names, including microtoponyms – similarly to other linguistic signs – can perform different changes as a result of external (non linguistic) or internal (linguistic) reasons. These changes might affect the form as well as the meaning of place names; furthermore, in Hungarian inhabited regions beyond the present borders of Hungary, place names frequently disappear because of the intense assimilation. This paper compares the historical place names from the second half of the 19th century to those used today in two neighbouring settlements of Zoboralja, which belong to two significantly different regions. The place names have changed in different ways as a result of the different situation and divergent development of the villages. In the isolated Menyhe, 32% of place names have remained unchanged. In Zsére, 34% of historical place names have disappeared or have been substituted by different names. Because of its situation, the latter settlement is more exposed to changes initiated by external factors; as a result, old name forms are less frequently preserved. Place names in both settlements are affected by internal, intralinguistic changes: the plural marker *-k* establishes many place names; morphologic reduction in the place names of Zsére indicates linguistic efficiency; changes of the syntactic structure can only be observed in Zsére.

